

• RECENZNÝ ČLÁNOK •

PETER DINUŠ

Nevyhnutnosť systémovej zmeny

Britský emeritný profesor maďarského pôvodu István Mészáros (University of Sussex) si pre titul svojej práce *Socializmus alebo barbarstvo. Od „amerického storočia“ ku križovatke dejín*¹ zvolil vyjadrenie Rosy Luxemburgovej. Vo svojej dobe ním vyjadrila dilemu, ktorej čelíme aj dnes: socializmus alebo barbarstvo. Autor vychádza z poznania, že rozpory vládnuceho kapitalistického systému, predovšetkým jeho základný rozpor medzi kapitálom a prácou vo forme štrukturálneho/hierarchického podriadenia práce kapitálu, nie je možné prekonať bez utvorenia radikálnej alternatívy ku „kapitálovému spôsobu riadenia spoločenského metabolizmu“. „*Pouze radikálna alternatíva ke stávajúcemu spôsobu riadenia spoločenského metabolizmu môže nabídnout východisko ze štrukturálnej krízy kapitálu*“, (s. 68). Vyjadruje preto potrebu socialistickej ofenzívy, ktorá by viedla k radikálnej spoločenskej premene.

Podľa Mészároša sa na program dňa dostala otázka „bytostnej rovnosti“ v kontraste s „formálnou rovnosťou“, ako aj s „bytostne hierarchickou nerovnosťou“ rozhodovacieho procesu pod nadvládou kapitálu rovnako ako s „variantmi a replikami tejto nerovnosti známymi z neúspešnej postkapitalistickej historickej skúsenosti“ (východoeurópskeho socializmu – pozn. autora) (s. 67). Alternatíva ku „kapitálovému spôsobu riadenia spoločenského metabolizmu“ má byť založená na bytostnej rovnosti: „*Taková alternatíva je nepredstaviteľná bez mezinárodnej solidarity orientovanej na vytvorenie systému fundamentálnej rovnosti*“, (s. 51).

Problém Mészárosovej tézy o bytostnej rovnosti v alternatívnej spoločnosti je v tom, že nová spoločnosť nemôže byť bez materských znamienok spoločnosti starej. Marx v reakcii na Lassalovu nejasnú frázu o „rovnosti“ písal: „*Tu nejde o komunistickú spoločnosť, ktorá sa vyvinula na vlastnom základe, ale, naopak, o takú, ktorá práve vychádza z kapitalistickej spoločnosti, ktorá má teda po každej stránke, ekonomickej, mravnej i duchovnej, ešte materinské znamenia starej spoločnosti, z ktorej lona vychádza*“²

Každý príslušník takejto spoločnosti, konajúci určitú časť spoločensky nevyhnutnej práce, dostáva od spoločnosti potvrdenku, dostáva zo spoločenských skladov spotrebných prostriedkov príslušné množstvo výrobkov. Ak odpočítame množstvo práce, ktoré je určené pre spoločenský fond, dostáva teda námezdne pracujúci od spoločnosti toľko, koľko jej dal: Vládne, ako by sa zdalo, „rovnosť“.³

¹ MÉSZÁROS, I.: *Socialismus nebo barbarství. Od „amerického století“ ke křižovatce dějin*. Svoboda servis, Praha 2009. Z anglického originálu *Socialism or Barbarism* (Monthly Review Press, New York 2001) do češtiny preložil Radovan Baroš.

² MARX, K.: Kritika gothajského programu. In: Marx, K. – Engels, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*. Zväzok 4, Nakladateľstvo Pravda, Bratislava 1978, str. 17.

³ LENIN, V. I.: *Stát a revoluce*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1950, str. 74.

Rovné právo – hovorí Marx – tu vskutku máme, je to však ešte buržoázne právo, ktoré ako každé právo predpokladá nerovnosť. V každom práve ide o použitie rovnakého meradla na rôznych ľuďoch, ktorí v skutočnosti nie sú rovnakí, nie sú si rovní, a preto rovné právo je porušením rovnosti a nespravodlivosťou. Každý teda, keď vykonal rovnaké množstvo práce ako druhý, vskutku dostáva rovnaký diel spoločenského výrobku.⁴ Rovnosť tu teda je v tom, že sa každému príslušníkovi spoločnosti meria rovnakým metrom, kvantom spoločensky nevyhnutnej práce. Avšak jednotlivci si nie sú rovní: jeden je schopnejší a pracovitejší než druhý, jeden je silnejší než druhý, jeden je ženatý, druhý slobodný, jeden má viac detí, druhý menej atď.

„Pri rovnakom pracovnom výkone,“ píše Marx „a teda rovnakom podiele na spoločenskom fonde spotreby, dostáva jeden fakticky viac než druhý, jeden je bohatší než druhý atď. Aby sa zabránilo všetkým týmto nezrovnalostiam, právo by muselo byť skôr nerovnaké ako rovnaké.“⁵ Socializmus teda ešte nemôže priniesť rovnosť (a spravodlivosť): rozdiely v bohatstve zostávajú, avšak nie je možné vykorisťovanie človeka človekom, pretože výrobné prostriedky nie sú v súkromnom vlastníctve.

Mészáros sa síce odvoláva na Marxa, to však neznamená, že všetky svoje myšlienky rozvíja v marxistickom zmysle. Potvrdzujú to niektoré závery sledovanej práce. Autor sa predovšetkým nestotožňuje s Marxovým záverom o lineárnom vývoji dejín, t. j. že historické sily zabezpečia striedanie spoločenských formácií k lepšiemu. Na s. 14 svojej knihy uvádza, že ak Marx ešte mohol charakterizovať plné rozvinutie kapitálového systému ako predpoklad nového výrobného spôsobu, dnes je vylúčené, že by sa všestranný rozvoj výroby mohol spájať s rozvojom ľudských potrieb. Rozvoj výrobných síl teda nepovedie k novému výrobnému spôsobu, socializmus nebude naplnený všestranným rozvojom výroby. Podľa Mészárosa by bolo úplne samovraždné vidieť v terajšej deštruktívnej etape rozvoja kapitálového systému predpoklad potrebného nového spôsobu reprodukcie udržateľných podmienok ľudskej existencie. Dôvodom tohto – z hľadiska marxizmu – mylného tvrdenia je hrozivá ekologická situácia, do ktorej našu planétu priviedol súčasný kapitalizmus. Mészáros neprestajne myslí na deštruktívne následky globalizovaného kapitálu, vyhlasuje, že spotreba a deštrukcia sú „funkcionálne ekvivalenty“. Môžeme si tu však položiť nasledujúce otázky: Nerozširuje už súčasný kapitalizmus (kapitálový systém) okruh spotreby? Neodstraňuje bariéry brániace rastu potrieb? Je dnes vylúčené, že by sa všestranný rozvoj výroby mohol spájať s rozvojom ľudských potrieb? Na tieto a podobné otázky odpovédame oproti autorovi kladne.

Mészáros konštatuje, že kapitalizmus ohrozuje prežitie ľudstva na Zemi a jediná sila, ktorá ho môže prekonať, ktorá je schopná nastoliť „alternatívny spôsob riadenia spoločenského metabolismu“, je práca, nielen tá či iná jej časť, ale celok práce v úlohe nezmieriteľného súpera kapitálu. Z toho vyplýva, že Mészárosov antikapitalizmus nie je sociálnej povahy, že jeho výzvy na utvorenie radikálnej alternatívy k existujúcemu kapitalizmu, k socialistickej ofenzíve, ktorá by viedla k spoločenskej zmene, sú motivované predovšetkým ekologicky.

Fakt, že primárnym podnetom na „revolúciu práce“ Mészárosovi nie je sociálna, ale ekologická motivácia, je zrejmy nielen zo znenia jeho textu, ale vyplýva aj z nasledujúcich citátov. „Ve světle naší dosavadní historické zkušenosti je nicméně již dnes absolutně jisté, že pouze auten-

⁴ Pozri: MARX, K.: Kritika gothajského programu. In: Marx, K. – Engels, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 4, Nakladatel'stvo Pravda. Bratislava 1978, str. 18.

⁵ Tamtiež, str. 18.

tické masové socialistické hnutie môže vzdorovať silám, ktoré dnes vhnávajú ľudstvo na pokraj sebezničení“ (s. 55). Na strane 86 sa vyjadruje ešte lapidárnejšie: „V roce 1998 jsme si připomněli 150. výročí sepsání Komunistického manifestu. Kritická otázka zní: ‚Má lidstvo před sebou ještě dalších 150 let?‘ Každopádně ne, pokud kapitálový systém přežije! Buďto nás čeká následkem rozmařilého systémového plýtvání globální katastrofa, anebo lidstvo musí přijít s radikálně odlišným způsobem regulace společenského metabolismu!“ Ekologickú motiváciu nakoniec naznačuje už sám výraz „metabolizmus“, ktorým sa všeobecne označuje látková premena v živých organizmoch. Mészáros tento výraz používa v slovnom spojení „spôsob riadenia spoločenského metabolismu“, ktorým nahrádza marxistický „spôsob výroby“. Kapitál máme chápať ako „spôsob riadenia spoločenského metabolismu“, a nie ako na ňom založený „spôsob výroby“.

Osobitnú časť Mészárosovej knihy tvoria úvahy o socialistickom hnutí. Z dôvodu historických prehliedok tohto hnutia sa usiluje o kritické prehodnotenie jeho minulosti. Podľa neho bol historický vývoj pracujúcej triedy charakterizovaný čoraz väčšou rozdrobenosťou a sektorovitosťou, ktorá súvisela s defenzívnym charakterom hnutia práce: „A po pravde řečeno, následkem vnitřní vývojové logiky tohoto hnutí byla centralizace sektorovosti provázena upevněním defenzivnosti, která příkrře kontrastovala se sporadickými útoky, jejichž prostřednictvím mohly lokální koalice působit svým kapitalistickým protivníkům i poměrně vážné škody“ (s. 57). Upevnenie defenzívnosti má predstavovať paradoxný historický vývoj. V jeho dôsledku mali odbory hrať od svojich najranejších počiatkov zároveň aj úlohu partnera kapitálu.

K ďalšiemu posilneniu defenzívneho charakteru hnutia práce malo dôjsť ustanovením politických strán práce, pretože si uchvátili všetky rozhodovacie právomoci. „Tento defenzivní charakter,“ píše Mészáros, „byl ještě upevněn praxí, kterou si osvojily politické strany, když se naučily dosahovat jistých dílčích úspěchů s tím, že společenská hnutí odvedou od jeho původních intencí. V kapitalistickém parlamentním systému se totiž výměnou za uznání legitimacy politických stran práce stalo takřka nezákonné používat ‚průmyslové křídlo‘ hnutí (odborníci – pozn. autora) k politickým účelům. To vedlo k značnému zúžení manévrovacího prostoru, na které strany práce nakonec přistoupily, a tím odsoudily nesmírný bojový potenciál té produktivní práce, jež byla materiálně zakořeněná a potenciálně politicky nejefektivnější, k totální bezmoci“ (s. 57). V dôsledku defenzívneho postoja práce sa existujúci ekonomický a politický poriadok považoval za nutný rámec sociálneho reformizmu. Rozvoj sociálneho štátu má potom predstavovať vrcholnú manifestáciu tejto logiky. V súčasnosti však vyšla najavo totálna neudržateľnosť defenzívneho postoja práce, pretože kapitál už nie je ochotný s prácou spolupracovať (s. 59). Konfrontácia kapitálu a práce (Mészáros nehovorí o triednom boji medzi vládnuťou a ovládanou triedou, medzi buržoáziou a proletariátom, ale o konfrontácii kapitálu a práce) je preto spojená s nevyhnutnosťou objaviť úplne nový spôsob presadzovania životných záujmov dobrovoľne združených producentov (výrobcov – pozn. autora), ktorý by ostro kontrastoval s reformistickou minulosťou.

So záverom o bankrote socialistického reformizmu je možné len súhlasiť. Objektom kritiky môže byť iba to, že Mészáros o socialistickom hnutí hovorí všeobecne. Jeho úvaha chýba konkrétne vymedzenie problému, nediferencuje, nevidí v hnutí práce rozdielne prístupy jednotlivých strán a nehľadá ani ich príčiny. Nerozlišuje proletárske masy a ich politické reprezentácie, nikde nehovorí o rozdieloch v charaktere politických strán a politických vodcov námezdné pracujúcej triedy. Tento fakt si dobre uvedomoval už Marx s Engelsom, ktorí rozlišovali proletariát ako pozitívny, revolučný faktor v mozgnej kontradikcii k jeho reformistickým, oportunistickým politickým reprezentantom.

Ak Mészáros tvrdí, že politické strany práce nedokázali vypracovať životaschopnú alternatívu, pretože sa vo svojej negujúcej funkcii sústredili výlučne na politickú dimenziu protivníka, platí to aj o bolševikoch? Boli aj oni závislí od objektu svojej negácie? Ak bolo hnutie práce počas svojej dlhej histórie defenzívne a táto jeho rozhodujúca charakteristika utvorila bludný kruh, tak musíme skonštatovať, že len u reformistických socialistov.

Autor hovorí o poľutovaniahodnej historickej skutočnosti, že vo veľkých medzinárodných konfliktoch pracujúce triedy rozličných krajín nadŕžali svojim národným vykorisťovateľom namiesto toho, aby obrátili zbrane proti svojim vládnucim triedam, a dopĺňa „jak je k tomu vyzývali socialisté...“ (s. 63). Ktorí socialisti to však boli? Odpoveď je zrejmä: predovšetkým bolševici. A ktorí tak nerobili? Tí, ktorí v roku 1914 zradili Manifest bazilejského kongresu II. internacionály a obraňovali prvú svetovú vojnu pod heslom „obrany vlasti“, teda predchodcovia dnešných socialistov. Mészáros však o týchto faktoch nevie vôbec nič. Namiesto toho donekonečna hovorí o všeobecnom hnutí práce a o bezpohlavnej „ľavici“.

Ak má byť jednou z najväčších tragédií hnutia práce vnútorné rozdelenie, Mészárosom opísané ako oddelenie priemyselného (odborového) krídla hnutia od jeho krídla politického (politických strán), tak radikálnu reorganizáciu socialistického hnutia očakáva od opätovného zlúčenia jeho „priemyselného krídla“ a „politického krídla“. Podľa neho to znamená prenesenie politického rozhodovania na odbory a aktivizáciu politických strán v priemyselných konfliktoch ako neústupných protihráčov kapitálu.

Sociálna demokracia však s odborovým hnutím úzko spolupracovala už od začiatku. Strategické spojenectvo medzi sociálno-demokratickými stranami a odbormi existovalo pred druhou svetovou vojnou i po nej. Socialisti sa v spolupráci s odbormi v jednotlivých krajinách západnej Európy podieľali na budovaní tzv. sociálneho štátu. Napätie medzi ich stranami a odbormi sa datuje zhruba až od konca 60. rokov minulého storočia, pričom trvalo ešte niekoľko rokov (niekde aj desaťročí), kým sa socialistické strany a odbory prestali správať ako prirodzení partneri.⁶ Mészárosom navrhovaná radikálna reorganizácia socialistického hnutia tak v podstate nespočíva v ničom inom než v návrate k „lepšej“ reformistickej minulosti. Slovom „lepšie“ myslíme socialistickú ľavicu v tradičnom chápaní ako strany, ktorá v tandeme s odbormi presadzuje záujmy námezdné pracujúcich, teda tradičnú socialistickú ľavicu v protiklade k jej pokračovateľke – postmodernej ľavici. Avšak jedna i druhá sú stále len reformistické.

Historická skúsenosť hnutia práce nakoniec potvrdzuje, že môže byť stokrát žiaduce dosiahnuť, aby sa samo odborové hnutie („priemyselné krídlo“) chopilo priamej politickej roly, keď jeho vedenie bude skorumpované a reformistické, keď nebude bojovať s povestnou „robotníckou aristokraciou“.

Reformistická minulosť mala hnutie práce zaviesť do slepej uličky a pripustiť likvidáciu dokonca i tých málo obmedzených ústupkov vydaných na kapitáli v minulosti. Podľa Mészárosa uvedená „poľutovaniahodná historická skutočnosť“ má svoju vecnú príčinu v rozpornej povahe príslušných mocenských vzťahov, a nie je možné ju redukovat' na problém „ideologickej jasnosti“ (s. 63). Defenzívnosť tak nie je následkom revizionizmu, oportunizmu a reformizmu socialistických vodcov, ale „vnútornej vývojovej logiky“ hnutia práce! Ale problém „ideologickej jasnosti“, teda sporu medzi reformistickými a revolučnými marxistami, nemožno chápať odtrhnuto

⁶ Pozri: BLAHA, L.: Quo Vadis, sociálna demokracia? In: *Studia Politica Slovaca*, 1/2010, roč. III., str. 31.

od jeho sociálnej podstaty, idealisticky. Tieto spory, ktoré vrcholili v čase okolo prvej svetovej vojny, boli sociálnym produktom rozporov II. internacionály. Nevidieť to znamená ignorovať podmienenosť ideologických východísk.

Všeobecne možno tvrdiť, že Mészárosovej analýze socialistického hnutia chýba konkrétne historické ukotvenie. Ak nepracuje s konkrétnym materiálom v konkrétnom historickom období, v podmienkach a súvislostiach, nemôže byť jeho analýza materialistická, ale idealistická.

Mészáros vo svojej práci rozlišuje to, čo Marx nerozlišoval: „kapitalistický“ a „kapitálový“ systém, „politické“ a „ekonomické“ privlastňovanie nadpráce. Toto rozlišovanie, ako aj prevažujúci všeobecný a ahistorický výklad spôsobujú rad nejasných a nejednoznačných formulácií. Ako príklad môžeme uviesť Mészárosovo vysvetľovanie príčin pádu bývalého Sovietskeho zväzu. Tvrdí, že v dejinnom období prechodu (akom?) od nadvlády kapitálu (akej?, kedy?) k veľmi odlišnému systému (akému?) funguje tak pracovná teória hodnoty, ako aj samotný zákon hodnoty veľmi nedokonale (ako nedokonale?). Alebo nasledovné vyjadrenie: „... *v jistě etapě svého vývoje nebyl sovětský systém obrazně řečeno ,ani ryba, ani rak‘‘*“ (s. 78). Čitateľ si potom len veľmi ťažko domýšľa, čo tým autor chcel v skutočnosti povedať.

Mészáros rozlišuje kapitalistický systém v jeho „rýdzej podobe“ a kapitálový systém s jeho „hybridnými podobami“. V zásade ide o rozdiel medzi kapitálovým systémom vo svojej kapitalistickej forme, založenej na ekonomickej regulácii privlastňovania nadpráce, a vo svojej „inej“ forme – politickej regulácii privlastňovania nadpráce. V minulosti totiž mali byť – a dokonca i dnes existujú – formy kapitálového systému, ktoré nemožno opísať ako kapitalistické. Kapitálový systém vo svojej „inej“ forme má mať omnoho viac podôb ako systém kapitalistický; žijú v ňom, napríklad, „zaostalé“ krajiny Ázie, Afriky a Latinskej Ameriky.

K tejto forme však Mészáros priraduje predovšetkým východoeurópsky socializmus sovietskeho typu, ktorý nazýva „postkapitalizmom“. Rozširuje tak zbierku najrôznejších označení a termínov spoločenského systému, aký existoval aj v Československu do roku 1989. V jeho interpretácii bol východoeurópsky, resp. sovietsky „postkapitalizmus“ podobne ako kapitalizmus v jeho „rýdzej podobe“ založený na nadvláde kapitálu: „*Nadvláda kapitálu – trebaže v jiné podobě – totiž pokračovala i v sovětském typu postkapitalistického systému*“ (s. 83). Dochádzalo v ňom k privlastňovaniu nadpráce separátnym orgánom, ktorý prácu štruktúrne ovládal a realizoval tak „politické vymačkávanie nadpráce“.

Nielen v sovietskom alebo čínskom „postkapitalizme“, ale vo všetkých možných variantoch kapitálového systému má byť nadpráca privlastňovaná separátnym orgánom nadriadeným práci a štruktúrne ju ovládajúca; v týchto variantoch sa stretávame s politickým riadením privlastňovania nadpráce.

Takéto chápanie prináša viacero problémov. Ak Mészáros tvrdí, že vo východoeurópskom socializme („postkapitalizme“) dochádzalo podobne ako v kapitalizme k „vymačkávaniu“ a privlastňovaniu nadpráce, musela aj v ňom platiť pracovná teória hodnoty. V takom prípade autora interpretácia dáva na rovnakú úroveň kapitalistického vlastníka výrobných prostriedkov, ktorý mal toto privlastňovanie realizovať ekonomickou cestou, a komunistickej (proletársku) stranu, ktorá rovnakú činnosť realizovala politicky. Toto stotožnenie kapitalistu ako personifikovaného kapitálu a komunistickej strany, ktorá opierala svoju legitimitu o presadzovanie záujmov námezdné pracujúcich máš, Mészáros nijako nezakrýva. Keď hovorí o tom, koľko úsilia sa vynakladá na transformáciu práce z nezmieriteľného súpera kapitálu v jeho najpoddanejšieho služobníka, uvádza pokusy s tzv. ľudovým kapitalizmom drobných akcionárov až po „*prímé po-*

litické vynucování nadpráce vykonávané postkapitalistickými personifikacemi kapitálu (komunistami – poz. autora), *které se pokoušely samy sebe legitimizovat falešnou stylizací do podoby autentických nositelů pravých zájmů pracující třídy*“ (s. 56).

Rozhodujúcim problémom zostáva používanie termínov „nadpráca“ a „nadhodnota“ a z neho plynúca otázka platnosti alebo neplatnosti pracovnej teórie hodnoty vo východoeurópskom socializme („postkapitalizme“). Ak vychádzame z toho, že privlastňovanie nadpráce niekým a niečím, čo prácu ovláda, je zdrojom nadhodnoty, tak v zmysle Mészárosovho výkladu sa jej získavanie deje v kapitalistickom systéme ekonomickou cestou a v kapitálovom systéme politickou cestou. V jednom aj v druhom prípade teda platí pracovná teória hodnoty, delenie práce na nutnú prácu a nadprácu vyjadruje vzťahy vykorisťovania. Preto konštatuje, že aby prestala platiť, museli by sme odstrániť „vymačkávanie“ a alokáciu nadpráce vonkajším orgánom, či už politickým, alebo ekonomickým. Napriek tomu Mészáros nehovorí o nadhodnote ako o jednej zo základných kategórií politickej ekonómie východoeurópskeho socializmu (v jeho ponímaní kapitálového systému), ale výlučne kapitalizmu. Uvádza, že zásadnou kategóriou kapitálového systému je nadpráca, kým nadhodnota a špecifické formy jej privlastňovania a realizovania majú byť zásadné pre kapitalizmus. To znamená, že vo východoeurópskom socializme („postkapitalizme“) nadpráca predsa len nebola zdrojom nadhodnoty? Takýto záver Mészáros nepriamo potvrdzuje slovami, že sovietska pracovná sila nemala pod kontrolou reguláciu a alokáciu svojej vlastnej nadpráce, ktorá sa v tomto systéme nemusela premieňať na nadhodnotu (s. 76). Teda robotníkovou nadpracou utvorená hodnota nemusela byť v sovietskom systéme nadhodnotou.

Charakterizovanie samotného kapitálového systému, do ktorého začleňuje štáty s odlišným spoločenským zriadením, zostáva otázne a nejednoznačné. Sovietsky typ kapitálového systému síce zanikol, ale v súčasnom Rusku podľa Mészárosa naďalej existuje forma kapitálového systému, ktorú nie je možné považovať za kapitalistickú. „Je treba také dodat, že jednou vecí je *pokoušet se* o úplnou restauraci kapitalismu v bývalém Sovětském svazu, a něco zcela jiného je v tomto počínání uspět. *Patnáct let* poté, co Gorbačov zahájil proces kapitalistické restaurace, můžeme hovořit pouze o *částečném* úspěchu, který se omezuje téměř výlučně jen na mafiánské obchodní kruhy ve velkých městech. Endemická a chronická krize v Rusku se mimo jiné projevuje také tím, že zaměstnanci mnoha profesních skupin – jako například horníci – nepobírají řadu měsíců (a někdy až půl druhého roku) dokonce ani tamější mizerné mzdy, což je nemyslitelné v řádně fungující kapitalistické ekonomice, kde jsou primární regulační nástroje vymačkávání nadpráce ekonomické, a nikoliv politické“ (str. 78-79) Ak Mészáros tvrdí, že v rámci riadne fungujúcej kapitalistickej ekonomiky sú primárne regulačné nástroje „vymačkávania“ a privlastňovania nadpráce ekonomické, a nie politické, tak je len prirodzené, že v logike jeho chápania v súčasnom Rusku existuje rovnaká politická regulácia privlastňovania nadpráce ako v bývalom Sovietskom zväze. A to je číry nezmysel.

Ďalším problematickým tvrdením je, že východoeurópsky socializmus bol založený na nadvláde kapitálu. To však nepriamo vyvracia sám autor. Keď charakterizuje kapitál, píše, že nie je len materiálnej povahy, ale že preniká do každého aspektu života, zasahuje napríklad do sveta umenia, do sveta náboženstva a cirkví rovnako ako do kultúrnych inštitúcií danej spoločnosti. Ak by však prenikal kapitál do každého aspektu života prednovembrovej spoločnosti v tom zmysle, ako hovorí Mészáros, nepostihli by sme v jednotlivých aspektoch života českej a slovenskej spoločnosti po roku 1989 žiadne zmeny. Chce však niekto tvrdiť, že nijaké neboli?

V súvislosti s prenikaním/neprenikaním kapitálu do života spoločnosti dostávame odpoveď aj na otázku, či vo východoeurópskom socializme platila pracovná teória hodnoty. Podľa Mészá-

zároša to, že kapitál preniká do každého aspektu života spoločnosti, je zároveň dôvodom, „*prečo v historickej periodě, kdy je kapitál všeobjímající, kdy je sám regulační proces fundamentálně iracionální, platí pracovní teorie hodnoty*“ (s. 77). Teda v historickej perióde, keď kapitál nie je všeobjímajúci, keď nie je sám regulačný proces fundamentálne iracionálny, táto teória neplatí. Mészáros síce na strane 73 píše, že kapitál „*nezná žádné sebeomezení a ani ve světě neexistuje síla, která by jej dokázala omezit, aniž radikálně překoná kapitálový systém samotný*“, ale o päť strán ďalej priznáva, že „*svět kapitálu – totiž globální rámec – se potýkal s bezpočtem omezení, která byla mimo něj a v nichž musel působit také sovětský systém*“ (s. 78).

A nakoniec. Téza, že kapitál nie je možné chápať ako statický objekt, má byť rozpracovaná (až) v jeho hlavnom diele *Beyond Capital?* Tvrdil však Marx, že kapitál je statickej, a nie dynamickej povahy? Vôbec nie. Dokazuje, že zdrojom dynamiky spoločností ovládaných kapitálom sa stáva prisvojovanie nadhodnoty. Kapitál tým získava možnosť rozšírenej reprodukcie. Do procesov rozšírenej reprodukcie kapitálu sú vťahované všetky zložky spoločenského života plniace funkcie kapitalistického výrobného spôsobu.

Mészáros popiera, že vo východoeurópskom socializme („postkapitalizme“) delenie práce na nutnú prácu a nadprácu nevyjadrovalo vzťahy vykorisťovania, popiera, že nutná práca tu vystupovala ako práca pre seba a nadpráca ako práca pre spoločnosť, umožňujúca uspokojovať potreby socialistickej spoločnosti ako celku, rozširovať výrobu a podobne. V zmysle svojej tézy o politickej kontrole práce (namiesto ekonomickej) a z presvedčenia o nevyhnutnosti nadradenia „priemyselného krídla“ (odborového hnutia) nad „politické krídlo“ (robotnícka strana) tvrdí, že odstránenie súkromných kapitalistických „personifikácií“ kapitálu (t. j. zvrhnutie buržoázie) nemohlo splniť očakávania do neho vkladané, dokonca ani ako prvý krok na ceste sľúbenej socialistickej transformácie. Konfliktná a odstredivá povaha negovaného systému sa totiž mala zachovať uvalením centralizovanej politickej kontroly (namiesto ekonomickej – pozn. autora) na úkor práce. Pretože následkom degradácie odborov základňa pracujúcej triedy tu mala stratiť akúkoľvek možnosť kontrolovať „postkapitalistickú politickú formu autoritárskeho rozhodovania“, ani situácia pracujúcich sa nemala javiť o nič lepšie ako v kapitalistických krajinách.

Toto hodnotenie vedie Mészároša k úsiliu hľadať a nachádzať „skutočný“ socializmus. Na rozdiel od toho starého, „neautentického“ sovietskeho socializmu v ňom bude nevyhnutné preorientovať spoločenskú vzájomnú výmenu od „tyranie“ nadhodnoty a od privlastňovania nadpráce výrobcov oddeleným orgánom ku kvalitatívne odlišnému modelu.

Vyhlasuje preto, že o socializme možno hovoriť len vtedy, keď ľudia môžu v súlade so svojimi cieľmi riadiť svoju vlastnú činnosť aj alokáciu jej plodov (s. 76 – 77). To má predpokladať samosprávnú činnosť a samosprávu spoločnosti vykonávanú združenými výrobcami. Títo výrobcovia však nemôžu riadiť svoju činnosť a jej ciele, ak zároveň neriadia alokáciu spoločensky vytvoreného nadbytku. Nie je teda možné predstaviť si nastolenie „skutočného“ socializmu, ak „vymačkávanie“ a privlastňovanie nadpráce bude naďalej riadiť oddelený orgán. Podľa autora socializmus musí existovať len ako (vnútorná) samospráva. Zmena je tak *de facto* v tom, že „vymačkávanie“ a privlastňovanie nadpráce nebude riadiť oddelený orgán ekonomický (trieda kapitalistov) ani politický (zložka robotníckej strany), ale samospráva.

Ak však ani v Mészárosovom „skutočnom“ socializme nie je odstránené privlastňovanie nadpráce, musí aj v ňom platiť pracovná teória hodnoty. V takom prípade ani takýto socializmus nemôže byť socializmom, ale kapitálovým systémom vo svojej „inej“ forme založenej na samosprávnej regulácii privlastňovania nadpráce prostredníctvom jej („oddeleného“) orgánu. Mé-

száros, prirodzene, takýto orgán samosprávy nepripúšťa, avšak ani nehovorí ako reálne takáto dokonalá, práci podriadená a štrukturálne ju neovládajúca samospráva vzniká a funguje v praxi. Jeho tvrdenie, že v systéme, kde združení výrobcovia riadia tak výrobu, ako aj jej alokáciu, nie je priestor na to, aby sa u spoločenských jednotlivcov „zavádzala nadhodnota“, aby sa utváral priestor na imperatívy kapitálu, zostáva len tvrdením.

Východisková téza, že v „skutočnom“ socializme musia združení robotníci-výrobcovia riadiť alokáciu spoločensky vytvoreného nadbytku, pretože v kapitálových systémoch dochádzalo a dochádza k privlastňovaniu nadpráce v prospech od práce oddeleného a práci štrukturálne nadriadeného politického orgánu, zhoduje sa v princípe s hmlistou nejasnou a všeobecnou Lassallovou frázou „robotníkovi plný výťažok práce“, podľa ktorej v socializme existuje „spravodlivé rozdeľovanie“. V *Kritike gothajského programu* Marx vyvracia Lassallovu myšlienku, že robotníci dostanú za socializmu „neskrátený“, teda „plný výťažok práce“, resp. „plný výnos práce“.

Pristupuje ku konkrétnemu rozboru životných podmienok takej spoločnosti, kde nebude kapitalizmu, a triesvo vypočítava, ako práve socialistická spoločnosť bude musieť hospodáriť. Dokazuje, že z celkového spoločenského výrobku treba odpočítať jednak rezervný fond, jednak fond na rozšírenie výroby, jednak fond na amortizáciu „opotrebovaných“ strojov atď., a potom zo spotrebných prostriedkov fond na správne výdavky, na školstvo, nemocnice, útulky pre prestarnutých atď. Otázku, či takéto uspokojovanie potrieb socialistickej spoločnosti ako celku bude riešiť zložka robotníckej samosprávy, alebo zložka robotníckej strany, Marx nerieši asi preto, že to na rozdiel od Mészárosa nepovažoval za podstatné ani dôležité.

Tézu o riadení alokácie plodov nadpráce výrobcom v „skutočnom“ socializme môžeme vzťahovať aj na Engelsovo vyjadrenie v *Anti-Dühringovi*, kde v rovnakej súvislosti ako Marx píše: „... charakteristickou vlastnosťou každého zmäteného sociálneho rozjímania o ‚opravdivej hodnote‘ je predstava, že robotník v dnešnej spoločnosti nedostáva plnú ‚hodnotu‘ svojej práce a že socializmus je povolaný toto zmeniť. Tu potom treba predovšetkým zistiť, v čom váži hodnota práce; túto hodnotu mnohí zisťujú tak, že prácu nemerajú jej adekvátnou mierou, časom, ale jej produktom. Robotník má dostať ‚plný výnos práce‘. Nielen produkt práce, ale aj sama práca sa má bezprostredne vymieňať za produkt, pracovná hodina za produkt inej pracovnej hodiny... Najdôležitejšia progresívna funkcia spoločnosti, akumulácia, sa odoberá spoločnosti ... Výrobné prostriedky akumulované v minulosti sa teda sústreďujú v rukách spoločnosti len na to, aby sa všetky výrobné prostriedky akumulované v budúcnosti opäť rozdrobili a prešli do rúk jednotlivcov. Táto teória vyvrátila vlastné predpoklady a dospela do čirej absurdnosti.“⁷

Podľa Mészárosa sme dospeli do nového historického štádia vývoja nadnárodného kapitálu, ktoré predstavuje globálny hegemonistický imperializmus so Spojenými štátmi americkými ako dominantnou silou na čele. V tomto štádiu vývoja už nie je naďalej možné ignorovať bytostné rozpory a štrukturálne obmedzenia systému. Pod týmto obmedzením Mészáros myslí jeho „fátálnu“ neschopnosť vytvoriť štát stelesňujúci kapitálový systém ako taký, ktorý by vyvažoval jeho transnacionálne ašpirácie a manifestácie s cieľom prekonať potenciálne výbušné antago-

⁷ ENGELS, F.: Prevrat pána Eugena Dühringa vo vede. „Anti-Dühring“. In: Marx, K. – Engels, F.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. Zväzok 4, Nakladateľstvo Pravda, Bratislava 1978, str. 330.

nizmy medzi národnými štátmi. Autor tým nepriamo ukazuje aktuálnosť Leninovej polemiky s Kautským o probléme tzv. ultraimperializmu. Pripomeňme si krátko, čo bolo jej podstatou.

Lenin definoval imperializmus ako monopolistické štádium kapitalizmu, v ktorom existujú medzinárodné monopolistické zväzy kapitalistov, ktoré si podľa sily rozdeľujú svet. Imperializmus je kapitalizmus v takom štádiu vývoja, keď vzniklo panstvo monopolov (resp. korporácií) a finančného kapitálu. Predstavuje najvyššie štádium kapitalizmu. Naproti tomu Kautský vyhlasoval, že nie je vylúčené, že kapitalizmus prejde ešte ďalšou novou fázou, fázou ultraimperializmu (nadimperializmu), v ktorej sa imperializmy celého sveta namiesto vzájomného boja zjednotia. „*Naozaj nemôže byť terajšia imperialistická politika, „písal Kautsky, „vytlačená politikou novou, ultraimperialistickou, ktorá nahradí vzájomný boj medzi finančnými kapitálmi jednotlivých krajín spoločným vykorisťovaním sveta medzinárodne zjednoteným finančným kapitálom? Takáto nová fáza kapitalizmu je na každý spôsob mysliteľná. Aby bolo možné rozhodnúť, či je tiež uskutočniteľná, chýbajú dosiaľ dostatočné predpoklady*“.⁸ Kautského teória pokojného ultraimperializmu podporovala myšlienku, že vláda finančného kapitálu oslabuje nerovnomernosti a rozpory vnútri svetového kapitalistického hospodárstva, že za kapitalizmu je možný trvalý mier v ére nového budúceho ultraimperializmu, v ére spoločného vykorisťovania sveta medzinárodne zjednoteným kapitálom.

Vývoj kapitalistického sveta po roku 1945, ktorý nebol determinovaný len skúsenosťou a následkami druhej svetovej vojny, ale aj jaltským rozdelením sveta na americkú a sovietskú sféru vplyvu, bol charakterizovaný pomerne pokojným evolučným rozvojom. Pod hegemoniálnou nadvládou Spojených štátov amerických došlo v západnej Európe k hospodárskemu integračnému procesu, ktorý našiel svoj odraz v politickej nadstavbe – v európskej inštitucionálnej integrácii. Došlo k utvoreniu „spojených štátov európskych“ v podobe Európskej únie vojensky, ekonomicky a kultúrne prepojenej s USA. Vznikol tak vzájomne prepojený „euroatlantický“ priestor, ktorý sa ukázal ako stabilný, založený na konštruktívnej spolupráci a dohode medzi vedúcimi mocnosťami Európskej únie a medzi Európskou úniou a Spojenými štátmi americkými. Neprešiel tým v skutočnosti kapitalizmus fázou ultraimperializmu, v ktorej sa jednotlivé imperializmy namiesto vzájomného boja zjednotili, aby mohli spoločne vykorisťovať svet nadnárodným kapitálom? Nepredstavuje Európska únia a celé „euroatlantické spoločenstvo“ ultraimperialistickú spoločnosť? Nedal tak historický vývoj za pravdu Kautskému a nepoprel stanovisko Lenina?

Na základe čoho však Mészáros tvrdí, že súčasný (nadnárodný) kapitál nie je schopný vytvoriť globálnu vládu, resp. globálny štát, ktorý by vyvažoval jeho transnacionálne ambície s cieľom prekonať potenciálne výbušné antagonizmy medzi národnými štátmi? Prečo neexistuje spôsob, ako priviesť pluralitu kapitálov pod nadvládu jedného veľkého monopolu, ktorý by „globálnej vláde“ poskytol materiálnu základňu? Odpoveď môžeme hľadať opäť v otázkach typu: Nie sú nám nadnárodné monopoly, na ktoré sa premenili medzinárodné monopolistické zväzy príkladom toho, ako je delený a znovu rozdeľovaný svet, ako sa prechádza od pokojného delenia k deleniu násilnému a naopak? Americký a iný finančný kapitál nerozdeľujú dnes znovu svet na základe nových mocenských pomerov, ktoré sa menia úplne inak, len nie pokojne? Môže monopol za kapitalizmu úplne a na dlhšie odstrániť konkurenciu na svetovom trhu? Môžu sa za vlády globálneho kapitálu oslabovať rozdiely v rýchlosti rastu rôznych častí svetového hospodárstva?

⁸ Cit. podľa LENIN, V. I.: Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu. In: Lenin, V. I.: Vybrané spisy ve dvou svazcích. Svazek I. Státní nakladatelství politické literatury. Praha 1954, str. 787-788.

Predovšetkým tým, že Spojené štáty americké predstavujú v Mészárosovej analýze dominantnú silu globálneho hegemonistického imperialismu, venuje svoju pozornosť situácii v USA. Správne usudzuje, že žiadna vojensko-politická sila nemôže dosiahnuť zvonku to, čo treba urobiť zvnútra hnutím ponúkajúcim pozitívnu alternatívu k vládnuceму spoločenskému poriadku v Spojených štátoch amerických. Konštatuje, že len americká „pracujúca a produktívna trieda“ môže priniesť koniec deštruktívnym ambíciám globálneho hegemonistického imperialismu pod vedením amerického kapitálu.

Verí, že sa vydáme cestou radikálnej spoločenskej premeny. Ak má mať spoločenská transformácia spočívajúca v odstránení „štrukturálneho antagonizmu z našej spoločenskej metabolickej reprodukcie“ vôbec nejaký úspech, musí sa všadeprítomný kapitál dôsledne vymiesť zo všetkých oblastí života spoločnosti. Všetky aspirácie na socialistickú zmenu na trvalom základe sa musia podľa Mészarosa viesť týmto motívom. Revolúciu preto nechápe len ako odstránenie starej vládnucej garnitúry a jej nahradenie „niečím iným“, ale ako „*hlboké kontinuálne revolučné pretváranie všetkých fáz nášho sociálneho života*“ (s. 88).

Je však cesta radikálnej spoločenskej premeny vecou viery či historickej nevyhnutnosti? Z autorovho mementa ekologickej katastrofy jednoznačne vyplýva, že toho druhého.